

MÜSTEREK

kin her bir anlamının ayrı bir vaz' ile konulmuş olması ve bir kelimenin aynı anda birkaç mânaya birden delâletinin tam ve kâmil olmaması sebebiyle müsterekin umumu bulunmadığına dair görüşü tercihe şayan bulur (*İrşâdü'l-fuḥûl*, s. 46-48; bu görüşler ve gerekçeleri için ayrıca bk. Cessâs, I, 76-78; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, I, 343; Gazzâlî, II, 71; Alâeddin es-Semerkandî, s. 343-345; Fahreddin er-Râzî, I, 102; Bihârî, I, 201).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "şrk" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 776-780; Cessâs, *el-Fuḥûl fi'l-uşûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt 1405/1985, I, 76-79; Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkh* (nşr. Halîl Muhyiddin el-Meys), Beyrut 1421/2001, s. 94-95, 104; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1385/1965, II, 922; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fıkh* (nşr. Abdülzâim ed-Dîb), Devha 1399, I, 343; Pezdevî, *Kenzü'l-vüḥûl*, I, 38; Şemsüleime es-Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372 → Beyrut 1393/1973, I, 124, 126-127, 162-163; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, Kahire 1322, I, 31-33; II, 71; Alâeddin es-Semerkandî, *Mizânü'l-uşûl* (nşr. M. Zekî Abdülber), Katar 1404/1984, s. 337-347; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, Beyrut 1408/1988, I, 96-110; İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşarü'l-Müntehâ*, Beyrut 1403/1983, II, 111-114; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşşû'l-esrâr*, İstanbul 1307, I, 42; Sadrüşşeria, *et-Tavzîh fi halli gavâmizi't-Tenkîh* (Teftâzânî, *et-Telvîh* içinde), Kahire 1377/1957, I, 32-33, 66-67; Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 207-208; Bihârî, *Müsellemü's-şübût* (Gazzâlî, *el-Müstasfâ* içinde), Kahire 1322, I, 198-203; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuḥûl* (nşr. Ebû Mus'ab M. Saîd el-Bedrî), Beyrut 1412/1992, s. 42-48; Ali Haydar Efendi, *Usûli Fıkh Dersleri*, İstanbul 1966, s. 162-165; Abdülvehhâb Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi: İlmü usûli'l-fıkh* (trc. Hüseyin Atay), Ankara 1973, s. 325-328; Fahrettin Atar, *Fıkh Usûlü*, İstanbul 1988, s. 201-203; M. Edîb Sâlih, *Tefsîrî'n-nuşûş fi'l-fıkhî'l-İslâmî*, Beyrut 1404/1984, II, 133-156; Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, İstanbul 1996, s. 75-77, 138-140; Zekiyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 2004, s. 307, 360-363.

FERHAT KOCA

MÜT'A

(المتعة)

Şîa'nın

Ca'feriyye kolu tarafından meşrû kabul edilen geçici evlilik.

Sözlükte "menfaat, faydalanma" anlamındaki **müt'a** (mit'a), fıkhî talâk, nikâh ve hac kelimelerine izâfe edilerek değişik mânalarda kullanılır. **Müt'atü't-talâk**, boşanmış kadınlara ve özellikle mehir belirlenmeden yapılan bir nikâhî takibin temas olmadan boşanan kadına verilecek maddî desteği, **müt'atü'l-hac**, aradaki zaman diliminde ihramsız durabilmek üzere hac

aylarında önce umre, ardından hac için iki defa ihrama girerek yapılan haccı, **müt'atü'n-nikâh** geçici olarak yapılan bir evlilik türünü ifade eder (bk. HAC; TALÂK). Aynı kökten türetilen çok sayıda kelime gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadislerde sık sık geçmektedir.

Müt'a evliliği, tarihte ve günümüzde değişik kültürlerde ve coğrafyalarda farklı biçimlerde varlığına rastlanan geçici evliliğin bir türü olup (Çakır, s. 11-13; Şehlâ Hâirî, s. 81-82; İA, VIII, 848), İslâm'ın zuhuru sırasında Arap toplumunda da mevcuttu (Cevâd Ali, V, 536-537). Özellikle yabancı beldelere giden erkeklerin oradaki kadınlarla yaptıkları bu tür nikâh, bir yandan eşyalarını koyabilecekleri ve geçici olarak ikamet edecekleri bir yer edinmelerini, öte yandan bu süre içinde karı-koca hayatı yaşamalarını mümkün kılıyordu (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, VII, 205-206; Arap kabile âdetlerinde müt'a uygulaması hakkında bk. M. Şemseddin [Günaltay], I/4 [1926], s. 91-92).

Müt'a Nikâhının Meşruiyetiyle İlgili Görüşler. "Aralarında dinen evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının, erkeğin kadına vereceği bir bedel karşılığında belirli bir süre karı-koca hayatı yaşamaları hususunda anlaşmaları" mânasına gelen müt'a nikâhı diğer mezheplerce İslâm'ın yasakladığı bir evlilik türü olarak kabul edilirken Şîa'nın en büyük kolu olan Ca'feriyye'de mubah sayılmakta, hatta meşruiyeti mezhebin temel hükümleri arasında sayılarak inanç esaslarıyla irtibatlandırılmaktadır (İbn Bâbeveyh, III, 291, 298; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Tehzîbü'l-aḥkâm*, VII, 251-252; Hür el-Âmilî, XIV, 438, 442-444). Müt'anın meşruiyeti konusundaki tartışmalar ağırlıklı olarak Nisâ sûresinin 24. âyetinin yorumu, Hz. Peygamber'in bu tür nikâha müsaade ettiğine dair hadisler ve Hz. Ömer'in konuya ilişkin yasaklama ifadesi etrafında cereyan etmektedir. Bazı yazarlar, müt'anın Şîa tarafından benimsenmesini sırf dinî delillerle ve Şîa'nın siyasî tutumuyla açıklamanın yeterli olmayıp konunun anılan kesimin ilk dönemde içinde yaşadığı sosyopsikolojik şartlar ışığında ele alınması gerektiğini savunur (Abdalati Hammudah, *The Family Structure in Islam*, 1970, s. 198'den Çakır, s. 109-110). Bu arada Resûlullah dönemindeki uygulama biçimi hakkındaki görüş ayrılığı da müt'a evliliğinin meşruiyetiyle ilgili tartışmalarda etkili bir unsur olagelmıştır. Şöyle ki, Ca'ferîler; Resûl-i Ekrem zamanında müt'aya izin verilmesinin karşı tarafça da kabul edilmesinden hareketle bazı kanıt-

lar geliştirirken genel olarak Ehl-i sünnet görüşünü savunanlar, o dönemdeki müt'a nikâhının dâimî nikâhtaki gibi velinin izniyle ve şahitler huzurunda yapıldığına, yani Şîiler'deki müt'adan farklı olduğuna dikkat çekerler (bu tezi destekleyen bazı nakiller için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 176; Hüseyin Tabâtabâî, IV, 296).

Şîa'ya göre Nisâ sûresinin 24. âyetinde nikâh lafzına yer verilmeksizin "müt'a" kökünden türetilen bir fiil kullanılarak, "Onlardan faydalanmanıza karşılık ücretlerini veriniz" buyrulması ücret mukabilinde yararlanmanın meşruiyetini gösterir; burada "mehir" değil "ücûr" kelimesinin kullanılması da dâimî nikâhtan söz edilmediğinin kanıtıdır, zira mehir doğrudan nikâh akdinin bir sonucudur, ücret ise yararlanmaya müsaade edilmesinin karşılığıdır. Bu görüşü desteklemek üzere yapılan başlıca izahlar şunlardır: **a)** Nisâ sûresinde İslâm'da meşrû sayılan nikâh türleri açıklanmış, 3. âyette dâimî nikâha ve câriyelerden yararlanma hakkına (milk-i yemîn) yer verilmiş, 25. âyette câriyelerle evlenmeye değinilmiş ve 24. âyette müt'adan söz edilmiştir. Eğer bu ayrı bir anlam taşımaya aynı sürede gereksiz bir tekrar bulunmuş olurdu. **b)** "Ücretlerini veriniz" anlamındaki cümleye "takip" anlamı taşıyan "fâ" harfiyle başlanarak ödenecek ücretin devamlı evlilikteki mehirden farklı, yani hemen yerine getirilmesi gerekli bir vecibe olduğu belirtilmiştir. Halbuki kalıcı evlilikte mehir örfî bağı olup önce veya sonra ödenebilir. **c)** Übey b. Kâ'b ile İbn Abbas bu âyeti "ilâ ecelin müsemmâ" ilâvesiyle okumuşlardır ki bu durumda söz konusu cümle, "Onlardan belirli bir vakte kadar faydalanmanıza karşılık ücretlerini veriniz" mânasına gelmektedir.

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu ise bu âyetin müt'a nikâhıyla ilgili olmadığı kanaatinde. Onlara göre anılan ifadenin bağlamı, bilinen anlamıyla evlenmeden (dâimî nikâh) ve bunun sonucu olan mehir vecibesinden söz edildiğini göstermektedir; zira önceki âyetle bu âyetin başında evlenilmesi yasak kadınlar sayılmış, ardından bunların dışındakilerle nikâh yapılabileceği, fakat evlilik dışı ilişki kurulamayacağı belirtilmiş, daha sonra da evlilik içi ilişkinin (istimtâ') bir sonucu olarak kadına mehrinin verilmesi istenmiş, ayrıca tarafların rızasıyla bu vecibenin miktar ve keyfiyeti üzerinde anlaşma olabileceği ifade edilmiştir. Müteakip âyette hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyenlerden söz edilmesi de ifade akışının hep kalıcı evlilikle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. "Ücûr"

kelimesi ise Kur'an'da "mehirler" anlamında da kullanılmaktadır (en-Nisâ 4/25; el-Ahzâb 33/50). Âyetin "belirli bir vakte kadar" mânasındaki ilâveyle okunuşuna gelince, bu şâz kıraat niteliğinde olup Kur'an'dan bir parça sayılmadığı gibi Kur'an'daki bir hükmü sınırlandırabilecek delil değerine de sahip değildir. Öte yandan Sünnî eserlerinde bu âyetin müt'a nikâhı hakkında olduğu kanaatini taşıyan tâbiîn âlimlerinden yapılan nakiller değerlendirilken burada yasaklamadan önceki durumun söz konusu olduğu ve başka delillerle bu müsaadenin ortadan kaldırıldığı belirtilir. Kur'an'ın ancak Kur'an'la neshedilebileceğini savunanlara göre müsaade hükmünü ortadan kaldıran delil -bazı sahâbe ve tâbiîn âlimlerinden yapılan nakillerde de görüldüğü üzere- miras, talâk ve iddet hükümlerini içeren âyetler ve özellikle Mü'minûn sûresinin (23. sûre) 5-6. âyetleri, Kur'an'daki hükmün sünnetle neshini mümkün görenlere göre bunların yanı sıra müt'ayı yasaklayan hadislerdir. Âyetler arasında kurulan nesih ilişkisi Şîa tarafından eleştirilirken bilhassa Mekke döneminde nâzil olduğu bilinen Mü'minûn âyetinin Medine döneminde inen Nisâ âyetini neshetmiş olamayacağına dikkat çekilmektedir.

Ca'ferîler, Sünnî kaynaklarında yer alan birçok hadis dayanak göstererek (bk. bibl.; ayrıca bk. Ünal, sy. 7 [1993], s. 159-175) Resûlullah zamanında müt'aya izin verildiği noktada bütün müslümanların ittifak ettiğini, ihtilâfın sadece bunun neshedilip edilmediği hususunda olduğunu ve kendilerine göre Kur'an'da veya hadislerde müt'anın neshine dair bir delil bulunmadığını ileri sürerken karşı görüş sahipleri, belirli şartlarda Resûlullah'ın ashâbına bu tür nikâh için müsaade verdiğini kabul etmekle birlikte yine sünnet deliliyle bu hükmün neshedildiğini savunmaktadır. Bu tartışmalar sırasında Şîa âlimlerince Sünnî kaynaklarda nesih tarihi için Hayber seferi, umretü'l-kazâ, Mekke'nin fethi, Evtâs (Huneyn Gazvesi) yılı, Tebük Gazvesi, Vedâ haccı şeklinde çelişkili bilgiler verildiği ve bunlara dayanılarak nesih iddiasının ispatlanamayacağı üzerinde durulurken Sünnî âlimler tarafından hadislerdeki yasaklamayla ilgili bilgilerin farklı zamanlara ait olması değişik şekillerde izah edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bazı Şîi müelliflerince delillerin çatışmasıyla ilgili kuralları uygulandığında dahi müsaade ve yasaklık yönündeki delillerin denkliği dikkate alınarak anılan hadislerin istidlâlden düşeceği, müteşâbihattan olacağı ve aslı ibâha ilkesine göre müt'anın meşruiyetini koru-

duğuna hükmedilmesi gerekeceği belirtilmektedir.

Şîa'nın müt'anın meşruiyetini koruduğunu ispat için başvurduğu en önemli delillerden biri de temel Sünnî hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerden, Halife Ömer'in Hz. Peygamber döneminde müt'a nikâhının helâl olduğunu kabul ettiğinin ve temettu' hacıyla birlikte bunu kendisinin yasakladığının anlaşıldığı iddiasıdır. Buradan hareketle genellikle Şîi müellifleri onun yetkisini aşarak meşruiyeti hakkında icmâ bulunan bir uygulamayı neshe yeltendiğini ileri sürerler. Sünnî müellifleri ise Hz. Ömer'in bu uyarıyla nesih hakkında bilgisi olmayanları bilgilendirmeyi amaçladığını belirtirler ve halifenin Resûlullah tarafından yasaklanmamış bir fiili re'sen yasaklayıp cezalandırması ihtimalinin gerek kendisini gerekse bu söze muhatap olan sahâbeyi tekfire kadar varabilecek ithamlar içerdiğini, bunun ise tarihi verilerle bağdaşmadığını ortaya koymaya çalışırlar; ayrıca bazıları anılan iddianın isabetsizliğini göstermek için bu rivayetlerdeki lafızlardan yola çıkan açıklamalar yaparlar. Müt'a tartışmaları sırasında iki tarafça üzerinde önemle durulan bir delil de İbn Abbas'ın bu konudaki tavrıdır. Şîa onun müt'anın meşruiyetini müdafaada ısrar ettiğini ileri sürerken müt'anın haramlığı kanaatini taşıyan çoğunluk, bazı rivayetlere dayanarak İbn Abbas'ın daha sonra bu görüşünden vazgeçtiğini söylemektedir.

Ca'ferîler'in bu konudaki tezlerini desteklemek üzere zikrettikleri diğer belli başlı delilleri şöylece özetlemek mümkündür: **a)** Hanımlarından biri Resûlullah'ın müt'a evliliği yaptığını öğrenince onu gayri meşrû ilişki kurmakla itham etti, Hz. Peygamber "Bu süreli bir nikâhtır ve bana helâldir; bu sırrı koru" dedi. Daha sonra başka hanımları da bu durumu öğrendi; "Hani peygamber eşlerinden birine gizli bir şey söylemişti ..." (et-Tahrîm 66/3) meâlindeki âyet bu olaydan söz etmektedir (Hür el-Âmilî, XIV, 440, 442). **b)** "Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısıbilmek yoktur" meâlindeki âyeti (Fâtır 35/2) açıklarken İmam Ca'fer es-Sâdık, "Müt'a da bu kapsamdadır" demiştir (a.g.e., XIV, 439). **c)** Meşruiyetin sübûtu kesin iken neshin gerçekleştiği şüphelidir; şekle yakın terk edilmez. **d)** Müt'a nikâhı birçok toplumsal ve ahlâkî soruna çözüm getiren, psikolojik açmazın aşılmasına yardım eden, insan tabiatına uygun bir formül olup zinayı önlemenin etkili yoludur; nitekim İbn Abbas, "Ömer müt'ayı yasaklamış olmasaydı ancak az sayıda günahkâr zina ederdi"

demidir. Müt'aya karşı çıkanlar ise bu nakillerin sağlam ve akli istidlâllerin sağlıklı olmadığını, özellikle Resûlullah'ın müt'a evliliği yaptığını dair rivayetin uydurma olduğunu, evliliğin meşruiyet gerekçesinin cinsel ihtiyacın karşılanması amacına indirgenemeyeceğini ve müt'a nikâhının Kur'an ve Sünnet'in evlilikle hedeflediği gayeleri gerçekleştirilmeye elverişli bulunmadığını ifade ederler. Bazı şarkiyatçılar, *Târîhu't-Taberî*'deki "mettea" ifadelerine (II, 214, 215) dayanarak bizzat Hz. Peygamber'in müt'a ile evlendiğini ileri sürmüşlerse de (İA, VIII, 848; *EI*² [İng.], VII, 757) zikredilen olayların ve bu bağlamdaki "mettea" fiillerinin müt'a nikâhıyla ilgisi yoktur.

Ca'ferî Fıkhdında Müt'a Nikâhının Kuruşu. Ca'ferî kaynaklarında bu tür evlilikten "müt'a", "nikâh münkatı", "ferc gayr mevrûs" (mirasız karı-koca ilişkisi), "nikâh bilâ mirâs" diye söz edildiği gibi bunun karşıtı olan kalıcı nikâh için "nikâh bât" (kesin evlilik), "nikâhu'd-devâm", "nikâh dâim", "ferc mevrûs" (miraslı karı-koca ilişkisi), "nikâh sâbit", "tezvîc mukam" gibi ifadeler kullanılır. Müt'a nikâhının varlık ve geçerliliği için söz konusu edilen şartları dört noktada toplamak mümkündür. 1. **Taraf-lar.** Müt'a nikâhında kalıcı nikâhta olduğu gibi kadının temyiz gücüne sahip ve bulûğ çağına ulaşmış olması, evlenme engelinin bulunmaması gerekir. Dolayısıyla evli, vefat veya talâk iddeti bekleyen, nesep, sıhriyet, radâ sebebiyle muharremât arasında bulunan, müslüman veya Ehl-i kitap olmayan kadınla müt'a yapmak câiz değildir; Mecûsî kadınla müt'a hakkında farklı açıklamalar bulunmakla birlikte mekruh olduğu kanaati hâkimdir. Aynı şekilde kadın da ancak hiçbir evlenme engeli bulunmayan müslüman bir erkekle müt'a yapılabilir. Erkek iki kız kardeş aynı anda nikâhına alamaz; bir kadınla nikâhlıyken onun erkek veya kız kardeşinin kızını da nikâhına almak isterse o kadının müsaadesini alması gerekir. Evli kadınla müt'a yapılmasının yasaklığı bir kural olmakla birlikte kadının evli olmadığını beyan etmesi yeterlidir, bunun araştırılması gerekmez; iddet süresi içinde olup olmadığının da sorulmasına gerek bulunmadığı İmam Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet edilmiştir. 2. **Sözlü İrade Beyanı.** Müt'a nikâhı muâtât ve müccerret rıza ile geçerli sayılmaz; kalıcı evlenmede olduğu gibi açık biçimde evlenme kastını gösteren lafızlarla akid yapılması gerekir. Meselâ "hibe, ibâha, icâre" gibi lafızlarla olmaz; özellikle "nikâh, zevac, müt'a" lafızlarından biri kullanılmalıdır. 3. **Belirli Ecir.** Müt'a nikâhında mehir

MÜT'A

akdin rükünlerinden biridir; akid sırasında zikredilmezse baştan bâtil olur. Kalıcı evlilikte ise mehir akdin rükünü değildir, zikredilse de zikredilme de geçerli olur; zikredilmeden akid yapıp zifaf gerçekleşirse mehr-i misl gerekir. Her iki evlilik türünde mehrin azlığı veya çokluğuyla ilgili miktar sınırlaması yoktur. **4. Belirli Süre.** Müt'a nikâhında akid sırasında muayyen bir süre zikredilmesi gerekir; kalıcı evlilikte ise süre belirtilmesi geçerli değildir. Müt'a nikâhında asgari süre sınırı yoktur, fakat belirli, açık, mâkul-mümkün olması gerekir (meselâ insan ömrünü aşacak bir süre olmamalıdır). Tarafların geçici evliliği kasetmekle birlikte akid sırasında süre belirtmeyi unutmaması durumunda evliliğin dâimî mi müt'a olarak mı vâki olacağı yoksa ikisinin de vâki olmayıp hükümsüz mü sayılacağı hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Özetle müt'a nikâhının geçerliliği için kalıcı nikâhtan farklı olarak aranan ilâve şartlar belirli ücret (mehir) ve belirli süreden ibaret olmaktadır. Müt'a nikâhında şahit şartı bulunmadığı gibi bulûğ çağına ulaşmış kız için veli muvafakati gerekli görülmez, tavsiye edilir. Bulûğ çağına ulaşmamış kız velisi tarafından müt'a yoluyla evlendirilebilir.

Ca'ferî Fıkıhında Müt'a Nikâhının Hükmüleri. Müt'a nikâhına bağlanan sonuçların kalıcı nikâhla birleştiği ve ondan ayrıldığı noktalar ayırt edilerek özetlenmesi uygun olur. **1. Kalıcı Evlilikle Birleştiği Noktalar.** **a)** Evlenme engeli oluşturur. Kadının kızı kocanın üvey kızı olur; süt hisımlığı hükümleri aynen geçerlidir. **b)** Zifaf gerçekleşmiş ve kadın hamile kalmışsa doğuma kadar iddet bekler. Birleşme olmamışsa -kalıcı evlilikte boşama durumunda ve müt'a nikâhında sürenin dolmasını takiben- kadının iddet beklemesi gerekmez. Kocanın vefatı halinde birleşme olsun olmasın kadın hamile değilse dört ay on gün, hamileyse doğuruncaya kadar veya bu iki müddetten hangisi uzunsa o kadar iddet bekler. **c)** Erkek kalıcı nikâhta zifaftan önce kadını boşarsa, müt'a nikâhında kararlaştırılan süreyi ona hibe ederse kadın mehr-i müsemmanın yarısını hak eder. Fakat müt'a nikâhında herhangi bir sebeple zifaf gerçekleşmeksizin müddet tamam olursa kadın mehrin tamamını hak eder; yarısını hak edeceği de söylenmiştir. **d)** Zifafsız halvetin mehir ve iddet açısından etkisi yoktur. **e)** Azil yapılmış olsa bile cimâ vâki olmuşsa çocuk kocaya nisbet edilir. Mirasçılık, nafaka, diğer maddî ve mânevî haklar bakımından çocuğun durumu aynıdır. **f)** Akid sırasında tarafların ileri sür-

düğü şer'an geçerli şartlar nâfidir. **g)** Hayızlı olan zevceyle cinsî ilişki haramdır. **h)** Nikâh yapıldıktan sonra tahrim gerektiren bir sebep olduğu anlaşılırsa akid fâsit olur ve zifaf gerçekleşmemişse mehir gerekmez; bu durum zifaftan sonra anlaşılırsa bakılır: Eğer kadın bunu bilerek kendini teslim etmişse mehri hak etmez, bilmeden etmişse hak eder.

2. Kalıcı Evlilikten Ayrıldığı Noktalar. **a)** Kalıcı nikâhta kocanın tek tarafı iradesiyle (talâk), kadının belirli bir bedel ödemesi karşılığında eşlerin anlaşmasıyla (hul', mübâree), belirli durumlarda hâkim kararıyla, şartları gerçekleştiğinde zihâr, ilâ ve liân usulleriyle evlilik sona erdirilebilir. Müt'a nikâhında ise erkek müt'a bedelini başlatarak akde son verebildiği için fiilen tek taraflı fesih hakkına sahiptir. **b)** Kalıcı evlilikte dörtten fazla kadınla evlenmek câiz değilken dörtten fazla kadınla müt'a yapmak câizdir; hatta dâimî evlilik çerçevesinde dört kadınla evli kişi de istediği kadar sayıda kadınla müt'a yapabilir. **c)** Bâkirelerle kalıcı evlilik mendupken müt'a evliliği yapmak mekruhtur. **d)** Fakihler kalıcı evlilikte erkeğin cinsel hayatla ilgili asgari vecibelerinden söz ederlerse de hâkim kanaate göre geçici evlilikte böyle bir durum yoktur (bu konudaki farklı görüşler için bk. Şehlâ Hâirî, s. 94). **e)** Geçici evlilikte şart koşulmazsa kadının nafaka hakkı bulunmaz; kalıcı olanda ise aksi şart koşulsa bile nafaka gerekir. **f)** Kalıcı evlilikte birleşmeden sonra -ric'î talâk durumunda- koca iddet dolmadan rücû edebilir. Geçici evlilikte ise sırf sürenin dolmasıyla veya hibe edilmesiyle beynünet oluşur, iddet sırasında ve evleviyetle iddetin bitmesinden sonra birbirlerine rücû edemezler. Ancak bu durumda, erkek iddet sırasında geçici veya kalıcı olmak üzere kadınla yeni bir evlilik akdi yapabilir, fakat başka bir erkek o kadınla iddeti bitmeden evlenemez. **g)** Dâimî evlilikte akdin yenilenmesi üç sayısıyla sınırlıdır, müt'a da ise sayı sınırlaması yoktur, istediği kadar tekrar edebilir. **h)** Birleşme olmuşsa ve kadın hamile değilse kalıcı evlilikte boşama halinde üç ay veya üç hayız süresi, müt'a evliliğinde ise sürenin dolmasını takiben iki âdet süresi veya kırk beş gün iddet bekler. **i)** Kalıcı evlilikte zifaf gerçekleştikten sonra kadın ilişkiden içtinap etse, isyan ve nüşûz gösterse bile mehir sâkit olmaz; bu durumda ancak nafaka sâkit olur. Geçici evlilikte ise zifaftan sonra kadın özürsüz olarak imtina ederse erkek mehirden bu imtina süresine tekabül eden miktarı düşebilir. **j)** Geçici evlilikte eşlerin

birbirine mirasçı olup olmayacağı ihtilâflı bir mesele olup birçok kaynakta şart koşulması durumunda mirasçılığın cereyan edeceği belirtilmektedir.

Sünnî Fıkıh Mezheplerinde Müt'a ya Bağlanan Hükmüleri. Ca'ferîler dışındaki mezheplerde müt'a nikâhı bâtil sayıldığı için kuruluşu ve geçerliliğiyle ilgili şartlar değil kalıcı nikâhtan farklılıkları ve buna bağlanacak sonuçlar üzerinde durulmuştur. Sünnî fıkıh eserlerinde bu konu ele alınır. Şünnî noktalarla görüş birliğinin bulunduğu tesbit edilmektedir: Bu tür nikâhta talâk, ilâ ve zihâr işlemleri söz konusu olmaz, eşler arasında liân ve miras hükümleri cereyan etmez; bu nikâh sebebiyle gerek erkek gerekse kadın bakımından "ih-san" (muhsan sayılma) sıfatı sabit olmaz ve üç talâkla meydana gelen geçici evlenme yasağı ortadan kalkmaz; tarafların tefrik edilmesi gerekir; birleşme olmamışsa erkeğin mehir, müt'a ve nafaka ödeme yükümlülüğü yoktur; birleşme olmuşsa aralarında hürmet-i müsâhere, yani her bir tarafın usul ve fûrû ile diğer taraf arasında evlenme engeli meydana gelir; erkek bu nikâhın sahih olduğunu inancını taşısın veya taşımamasın kadının doğurduğu çocuk akid şüphesine binaen kendisine nisbet edilir. Birleşme meydana gelmişse ödenecek mehir konusunda farklı görüşler vardır. Hanefîler'e göre önceden mehir kararlaştırılmışsa mehr-i müsemmâ ve mehr-i misilden daha az olanın, kararlaştırılmamışsa miktarı ne olursa olsun mehr-i mislin; Şâfiîler'e, Ahmed b. Hanbel'den bir rivayete ve Mâlikîler'deki bir görüşe göre önceden mehir kararlaştırılmış olsa bile mehr-i mislin; Mâlikî ve Hanbelîler'deki mezhep görüşüne göre mehr-i müsemmanın ödenmesi gerekir. Bu birleşme ceza hukuku açısından da değerlendirilmiş, çoğunluk, konuya ilişkin görüş ayrılığının meydana getirdiği şüphe sebebiyle taraflara zina haddinin uygulanmayacağına, haram olduğunu biliyorsa ta'zir cezası verileceğine hükmetmiştir. Şâfiîler'de sahih sayılmayan ve Mâlikîler'deki zayıf kabul edilen bir görüşe göre ise her iki tarafa zina haddi uygulanır. Bazı Şâfiî kaynaklarında had cezasının sâkit olması şahitler ve velinin bulunması şartına bağlanmıştır. Sünnî fıkıh eserlerinde müt'a lafzı taşımayıp geçici evlilik ("ez-zevâcû'l-muvakkat, en-nikâhu'l-muvakkat") lafzıyla veya süreli olması kaydı yahut kastıyla yapılan nikâhın müt'a nikâhı ile mukayyesesi üzerinde durulmuş, genellikle bunun da müt'a nikâhı ile aynı hükümden sayılması gerektiği belirtilmiştir. Bazı çağdaş yayınlarda İmam

Züfer'in muvakkat nikâhı geçerli kabul edildiğinden söz edilirse de adı geçen fakihin görüşü belirli vakitle sınırlandırmaya ilişkin şartın geçersiz sayılarak böyle bir akde dâimî nikâh hükümlerinin bağlanacağı yönündedir.

Uygulamada Mü't'a Nikâhı. Konu hakkında kültürel antropoloji dalında eleştirel bir inceleme ve alan araştırması gerçekleştirilen Şehlâ Hâirî, içinde bazı fakihlerin de bulunduğu birçok İranlı'nın mü't'a evliliğinin mü'minlerin rahatlığını sağlamak üzere İslâm'ın icat ettiği bir çözüm olduğu inancı taşıdığını, halbuki bunun Câhiliye döneminde bazı Arap kabilelerince uygulanan kadim bir âdet olduğunu, Hz. Muhammed zamanında bu tür geçici birlik-teliklerin yaygın bulunduğunu, ikinci halife Ömer'in bunu zina sayıp yasaklamasının Şii müslümanlarca kabul edilmeyip uygulamasına devam edildiğini, Şii'ler Sünnîler arasında bu konudaki tartışmaların günümüze kadar sürüp geldiğini, konuya ilişkin açık Kur'ânî emirler ve nebevî tâlimatın bulunmaması sebebiyle mü't'a evliliği kavramının ilerleyen zaman içinde tedricî bir gelişme gösterdiğini, mü't'a evliliğinin kutsal kökenlere sahip olduğu yönünde yaygın bir kanaat bulunsa bile bu konudaki kural ve uygulamaların Şii fakihlerce kalıcı evlilik ve câriyelerle evlilik hükümleriyle ilgisi de dikkate alınarak kira akdi çerçevesinde belirlendiğini, mü't'a evliliği müessesesinin halen mevcut yerleşik şeklinin başta altıncı imam Ca'fer es-Sâdik olmak üzere Şia imam ve fakihlerince gerçekleştirilen tartışmaların ürünü olduğunu, XIX. yüzyılın ortalarında yönetimdeki Kaçar ailesinin müsamahalı tavrı sebebiyle İran'da mü't'anin oldukça yaygın hale geldiğini belirtmektedir (*el-Müt'a ez-zevâcû'l-mü'ekkat inde's-Şî'a*, s. 81-83, 116). Aynı yazarın bir Şii müellifinden naklettiğine göre mü't'a evliliğinin temelindeki ilke tarafların hiçbir ahlâkî, içtimâî ve malî sorumluluk yüklenmek istememesi şeklinde izah edilirken muvakkat evlilik yapan erkek, bir otelde oda kiralayan ve baştan itibaren ikametinin geçici olacağını bilen kişiye benzetilmektedir (*a.g.e.*, s. 89, 93).

Hâirî, klasik fakihler mü't'adaki zevce için "müste'cere" (kiralanan kadın) kelimesini kullandıkları halde (meselâ bk. Küleynî, V, 451, 452; Hür el-Âmilî, XIV, 446-449) çağdaş İranlı fakihler tarafından mü't'anın "ez-zevâcû'l-muvakkat" adı altında bir evlilik türü olarak sunulmaya çalışılmasının mü't'a evliliği yapan erkek ve kadınlar arasında bu müessesenin mahiyetinin yanlış anlaşılmasına yol açtığını, buna karşılık dinî çevre-

lerin dışında mü't'ayı ifade etmek için bu akde konu olan kadına işaret eden ve bir tür tahkir içeren "sığıyye" kelimesinin kullanıldığını (*el-Müt'a ez-zevâcû'l-mü'ekkat*, s. 84), birçok İranlı'nın muvakkat nikâhın -bu adlarla anılmasa da- biri "cinsel sığıyye" diğeri "cinsel olmayan sığıyye" şeklinde iki türü bulunduğuna inandığını, antropolojik açıdan bunlardan ilkinin vâkiya uygun, ikincisinin hayalî olduğunun söylenebileceğini, Şii âlimlerinin de çoğunlukla, erkeğin cinsel isteklerinin onu gayri meşrû yönlemlere itmesini önleme işlevi sebebiyle dinen makbul ve işleyenine sevap kazandıran bir yol sayılan cinsel amaçlı mü't'a hakkında yazdıklarını, diğerine ise bazan kısaca değinmekle yetindiklerini, hatta bazılarınca bunu bâtil saydığını, cinsel amaçlı olmayan mü't'anın özellikle erkek-kadın ihtilâtiyle ilgili sorunlara pratik çözümler getiren, halk icadı bir formül olduğunu belirtir. Diğer taraftan aynı yazar, kutsal şehirlerdeki ziyaret mahallerine seyahatleri fırsat bilerek nisbeten daha gizli ve bunu iş edinen araçların yardımıyla yapılan, mü't'a yapmanın sevap kazandıracığı inancından hareketle kadının Allah'tan istediği bir şeyin yerine gelmesi halinde yapmayı adadığı ve genellikle seyyid olan bir din adamıyla nikâhlanma şeklinde gerçekleşen (nezir mü't'ası), eşini yanında götüremeyen erkeğin yolculuklarda bu ihtiyacı karşılamak üzere yaptığı, hizmetçiye nâmahremi olan ev sahibinin yanında örtünmeme kolaylığı sağlama ve daha önemlisi ailenin yetişme çağındaki erkek çocuklarına ev içinde cinsel tecrübe yaşamalarına imkân vererek onların düşük muhitlerde dolaşmalarını önleme amacı taşıyan, yasal evlenme yaşına gelmeden evlendirilen çocukların nikâhsız olmamaları için başvurulan (dinî mü't'a), karısı kısır olan veya öyle olduğuna inanan İranlı erkeklerin çocuk sahibi olmak için yaptıkları, kendisine çeyiz hazırlamak veya ailesinin gelirine katkı sağlamak için bazı iş kollarında çalışan genç hanımların patronlarıyla yaptığı, yani sadece kadın değil erkek bakımından da maddî karşılık elde etme amacı taşıyan, tarafların birbiriyle görüşmesine, özellikle erkeğin kadının yüzünü rahatça görmesine imkân sağlamak, böylece gerçek evlilik için karar almayı kolaylaştırmak üzere cinsel gaye taşımaksızın birkaç saatliğine akdedilen, gelin ve damadın zifaktan bir süre önce bir din büyüğünün mezarı başında geleneksel bir merasimle mü't'a yoluyla evlendirilmeleri anlamına gelen ve teberrük amacı taşıyan (mezar mü't'ası), dâimî nikâhla evli kadının kendi yükünü hafifletmek üzere

hem hizmetçi hem geçici kuma sıfatıyla kocası için bizzat muvakkat nikâhla evleneceği eş seçmesi yoluyla gerçekleşen mü't'a gibi birçok değişik mü't'a türünün bulunduğunu (*a.g.e.*, s. 87-88, 121-143), başlangıçta gizli çalışırken son zamanlarda epeyce gelişme gösteren evlendirme müessesesinin (bunun yanı sıra şehid kurumunun) dâimî evlilik yanında geçici evlenmenin özendirilmesi ve taraflara tanışma kolaylığının sağlanması hususunda anılmaya değer bir rol üstlendiğini kaydetmektedir.

Şehlâ Hâirî'nin mü't'aya İran'da nasıl bakıldığına ilişkin tesbitleri de şöylece özetlenebilir: İran toplumunda geçici evlilik konusunda dinî kabul ile halkın algılaması arasında paradoksal bir durum bulunmakta, fuhuşla bu tür evlilik arasında sıkı bir bağ kurulduğundan halk tarafından olumlu karşılanmamakta, dolayısıyla mü't'a yapanlar bu ilişkiyi gizli tutma eğilimi göstermekte (*a.g.e.*, s. 277), hatta ailelerince doğrudan veya dolaylı biçimde cezalandırılmakta (*a.g.e.*, s. 323), bununla birlikte mü't'a yapmak isteyen kadın ve erkekler bilinen bazı işaretlemelerle kolayca iletişim kurabilmekte, özellikle mezar ziyaretleri bunun için uygun bir atmosfer oluşturmakta (*a.g.e.*, s. 288), muvakkat evlilik bir yandan kadına daha serbest davranma imkânı verse de öte yandan dedikodulara mâruz bırakmakta (*a.g.e.*, s. 93-94, 102-103), İranlı kadınların beklentilerini karşılamamakta, gerek erkek himayesi gerekse sosyal saygınlık sağlamamakta (*a.g.e.*, s. 278-279), birçok kadının mü't'aya sosyal konum ve ahlâkî değerlendirme açısından daha saygın bir mevki temin eden dâimî evlilik beklentisiyle, hatta erkeğin bu yöndeki vaadi üzerine razı olmakta, fakat hayal kırıklığına uğramakta (*a.g.e.*, s. 279, 289-290), bununla birlikte mü't'a evliliğini dinen sevap kazandıran bir usul kabul eden ve erkekler gibi düşünerek mü't'anın olumlu, zaruri ve sosyal bir müessese olduğuna inanan az sayıda kadına rastlanmakta (*a.g.e.*, s. 285), halkın bu konudaki düalist bakışı, genç kızları ya cinsel amaçlı olmayan ve "tecrübe evliliği" denen muvakkat nikâh yolunu seçerek kötü şöhret riskini göze alma ya da doğrudan dâimî evlilik yolunu seçerek (müstakbel eşini tanıma fırsatı bulunmadığından) hoşnut olunmayacak bir evliliği kabullenme şeklinde kültürel bir açmaz ve ikileme karşı karşıya bırakmaktadır (*a.g.e.*, s. 279-280). Öte yandan çağdaş âlimler tarafından gençlere -sorumluluklarının daha az olması yönüyle- muvakkat evlilik tavsiye edilirken bu

MÜT'A

anlayışın müt'a evliliğinde de söz konusu olan sorumlulukları idrak etmenin zayıflamasına yol açtığı, meselâ erkeğin çocuğun babalığını inkâr etmesini nisbeten kolaylaştırdığı görmezden gelinmektedir (a.g.e., s. 280).

Müt'a uygulamasında temel problemlerden birinin de bu çerçevedeki beraberliklerden dünyaya gelen çocuklar konusu olduğu anlaşılmaktadır. Müt'ada asıl amaç cinsel tatmin sağlamak olduğu için Şiî fakihleri erkeğin istenmeyen çocukların yükünü taşımak zorunda bırakılmaması gerektiği, bu sebeple azil konusunda onun tercih ve iradesinin esas alınması, fakat kadının da hamile kalmak istememesi durumunda erkeğin cinsel tatmin hakkını engellemeyecek bir yol izlemesi gerektiği kanaatinde. Azil yöntemine rağmen kadının hamile kalması halinde nesebin ispatı (babaya bağlanması) konusu önemli zorluklar taşımaktadır. Zira müt'a nikâhında şahit ve tescil zorunluluğu yoktur. Olay mahkemeye intikal ettirildiğinde dâimî evlilikte olduğu gibi liân prosedürü uygulanmadığından erkek babalık sorumluluklarından kurtulabilmektedir. Bununla birlikte hâkimin onu Allah'tan korkup vicdan muhasebesi yapmaya davet etmesi mümkündür. Öte yandan sosyal hayatta müt'a evliliği çocuklarının bu karmaşık durumlarından dolayı önemli sıkıntılar çektikleri de bir gerçektir (a.g.e., s. 88-89). Hâirî, müt'a iddetinin niçin daha kısa olduğu sorusuna birçok din adamının yanı sıra pek çok kadın ve erkeğin bunun açık bir şey olduğu, yani dâimî nikâhın sığıyyeden daha saygın olması gerektiği cevabını verdiğini, çağdaş Şiî mercilerinin en önemlilerinden biri olan Muhsin Şifâî'nin ise bunu şöyle izah ettiğini yazmaktadır: Ric'î talâka erkek karısına dönebileceği için buna fırsat veren bir süre öngörülmüştür. Müt'ada ise erkeğin iddet sırasında ric'at imkânı olmadığı gibi bu sürede kadının nafaka talep etme hakkı da yoktur. Ayrıca müt'ada kadın kira konusu olduğundan onu olabildiğince erken serbest bırakmak gerekir ki kendi işine dönebilsin (a.g.e., s. 92). Müt'a yapan kadının evlilik sona erince iddet beklemeden başka bir erkekle evlenebilmesi için de şöyle bir yöntem izlendiği belirtilmektedir: Müt'a süresi dolduğunda veya dolmamışsa erkek kalan süreyi hibe ederek aynı kadınla yeni bir nikâh yapar ve birleşme olmadan ondan ayrılır. Yeni nikâhta birleşme olmadığı için kadının iddet bekleme yükümlülüğü olmaz ve başka bir erkekle hemen evlenebilir. Hâirî, görüştüğü din adamlarının teorik olarak haram

saymamakla beraber buna şiddetle karşı çıktığını söylemektedir (a.g.e., s. 93, 307). Müt'a evliliğinde mirasçılığın cereyan etmemesi aleyhine seslerin yükselmesi üzerine İran'daki çağdaş âlimlerin birçoğu müt'a nikâhında tarafların akde mirasçılık şartı koymaları gerektiğini belirtmişse de akdin niteliği, genellikle kısa süreli oluşu, kadının müt'adaki sosyal ve ekonomik durumunun istikrarlı olmayışı ve konuya ilişkin yerleşik inançlar sebebiyle böyle bir anlaşmanın gerçekleşmesinin çok zayıf bir ihtimal olduğunu belirten Hâirî yaptığı alan araştırmasında böyle bir şart koydurabilmek, koydurmayı düşünen, hatta bu imkânın varlığını bilen bir tek kadına rastlamadığını ifade etmektedir (a.g.e., s. 89-90).

Aynı yazar anılan doktora tezinde Şiî âlimlerinin, İslâm Devrimi'nden önce İranlı entelektüellerden ve Batı'dan gelen, ödenen ücretin kira bedeli niteliğinde ve müt'a'nın da fuşun meşrulaştırılmış şekli olduğu yönündeki eleştirilere bunun kira ile bir ilgisinin bulunmadığı ve erkeğin kadına mehir (ücret) vermemesi durumunda kadının onunun kurtulmuş olmayacağı biçiminde cevap verme yoluna girmişken devrim sonrasında savunmadan vazgeçip saldırı taktiğini kullanmaya başladıklarını ve erkekle kadın arasında hiçbir sınır tanımayan Batı'nın içinde bulunduğu durumun daha vahim olduğunu vurgulamaya ve müt'a'nın günümüz ihtiyaçlarını en iyi karşılayan çözüm olduğunu ispata yöneldiklerini (a.g.e., s. 290-292), bu hususta Âyetullah Mutaahharî'nin çabasının önemli bir paya sahip bulunduğunu (a.g.e., s. 323), yönetimlerin de gençleri müt'aya teşvik ettiğini, ancak bu müessesenin olumsuz izlenimlerini ortadan kaldırmak üzere müt'a ve sığıyye kelimelerinin kullanımından resmî literatürde olabildiğince kaçınıldığını, "geçici evlilik" demenin tercih edildiğini, bazı din adamlarının cinsel erişkenlikle sosyal olgunluk dönemleri arasındaki mesafenin açılması karşısında gençlerin ya Batı'da ahlâkî çöküşe yol açan anlamıyla cinsel özgürlüğü ya da geçici evliliği ve dolayısıyla cehenneme yuvarlanmaktan kaçınmayı seçmek durumunda bulduklarına dikkat çeken zekice bir okuma yaptıklarını, hatta bazı toplumsal hassasiyetler göz önüne alınarak lise ders kitaplarında cinsel birleşmeye kapalı, tecrübe evliliği anlamında müt'a akdi yapılabilmesi önerisine yer verildiğini, daha sonra toplumdan gelen tepki üzerine bu ders kitaplarının geri çekildiğini, fakat geçici evlilik düşüncesinin önemli ölçüde canlılığını koruduğunu ifade etmektedir (a.g.e., s. 143-146, 148-

151; Hâirî'nin, erkeği ve kadını müt'a evliliğine yönelten temel âmiller vb. hususlarda ulaştığı sonuçlarla bu tür nikâh yapanlar hakkındaki tesbit ve değerlendirmeleri için bk. a.g.e., s. 155-157, 208-217, 270-293).

Değerlendirme. Evlenme ve aile konusunda Kur'ân-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in sünnetinde yer alan ilke ve düzenlemelerin, evlilik kurumunu sağlam temellere dayandırma ve evliliğin ancak yaşanan tecrübenin ardından yürümebileceğinden emin olduğunda sona erdirilebileceği anlayışını benimsetme hedefinde birleştiği açıktır. İzdıvacın ontolojik yönüne dikkat çekerken kadın veya erkek değil eş kavramını esas alarak insanlar için kendi türünden eşler yaratılıp aralarında sevgi ve şefkatin var edilmesini ilâhî kudretin kanıtları arasında sayan ve bununla "sükûn"un (kaynaşma, huzur bulma, istikrar) amaçlandığını bildirerek (el-A'râf 7/189; er-Rûm 30/21) evlenmenin kalıcı bir ilişki olarak düşünülmesi gerektiğini telkin eden, nikâh akdini ağır sorumluluk yükleyen bir teminat olarak niteleyen (en-Nisâ 4/21), erkeğin eşine karşı davranışını onun iyi insan olup olmadığının kriteri sayarak (İbn Mâce, "Nikâh", 50) evliliğin cinsel ihtiyacı karşılanmanın ötesinde paylaşımların gerçekleştirileceği bir kurum olduğuna dikkat çeken, evliliğin iradî olarak sona erdirilmesini en son başvurulabilecek ve gayri ciddi denemelere tahammülü olmayan bir yol kabul ettiği gibi bunu karşılıklı haklar ve yükümlülükler dengesi içinde belirli bir düzene bağlayan (el-Bakara 2/226-231; en-Nisâ 4/35; et-Talâk 65/1-7; Ebû Dâvûd, "Talâk", 9), yaygın anlamıyla zinayı yasaklamakla yetinmeyip gayri meşrû kadın-erkek beraberliklerinin kınanması bağlamında hem kadın hem erkek bakımından "gizli dost" tutmayı ayrıca belirten (en-Nisâ 4/24-25; el-Mâide 5/5), kadının sömürülmesine ve temel ahlâk ilkeleriyle bağdaşmayacak birlikteliklere meşruiyet kazandırma aracı niteliğindeki bazı Câhiliye dönemi evlilik türlerini yasaklayan ve ailevi ilişkiler konusunda görülen yanlış uygulamaları düzeltten (Buhârî, "Nikâh", 36; Ebû Dâvûd, "Talâk", 33) âyet ve hadisler bu tesbitin delillerindedir. Ayrıca Kur'an ve Sünnet'teki düzenlemelerin ortak amaç ve ilkelerinden birinin neslin korunması olduğu, evlilik akdiyle kan bağı yanında sıhriyet bağı kurmanın hedeflendiği (el-Furkân 25/54), müslümanların ve İslâm âlimlerinin bu iki kaynaktan hareketle velâyet, nesep, mehir, nafaka, iddet ve miras gibi haklar

ve vecibeler örgüsüyle güçlendirilmiş bir evlilik ve aile telakkisini insan neslinin insana yaraşır bir saygınlık ve nezahet içinde devam ettirilmesinin güvencesi olarak algılayageldikleri dikkatten kaçırılmamalıdır. Öte yandan İslâm'ın teşrî siyaseti için önemli yere sahip olan tedricîlik prensibinin olayın özelliğine göre değişik biçimlerde tezahür ettiği de bilinen bir gerçektir (Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 6; Dönmez, V/4 [1988], s. 3306-3307). Bu açıdan bakıldığında, İslâmî esaslarla bağdaşmadığı kolayca anlaşılabilir bazı Câhiliye devri nikâh türlerinin geçersiz sayılması uzun bir sürece ihtiyaç duymazken o dönemin şartları ve o günkü uygulanış biçimi içinde müt'a evliliğinin de hemen ve tek aşamalı olarak yasaklanmasının uygun bulunmayıp nübvvetin sonlarına doğru bu yönde kesin bir bildirim yapılmasının tercih edildiği anlaşılmaktadır. Buhârî'de yer alan, "Sonunda Resûlullah'ın müt'a nikâhını yasaklaması hakkında" ("Nikâh", 31) şeklindeki bab başlığı da bu konuda bir tedricî sürecinin yaşandığı düşüncesini teyit etmektedir. Sünnî âlimlerince nesih delili olarak zikredilen Mü'minûn sûresinin 5-6. vb. âyetlerin ise bu konuda yasaklık fikrine hazırlayıcı bir etkiye sahip bulunduğunu söylemek uygun olur. Nisâ sûresinin 24. âyetinde geçen "istemtea" fiili Arap dilinde değişik mânalara geldiği gibi hadislerde de farklı anlamlarda ve bu arada evlilik içi karı-koca ilişkisini belirtmek üzere kullanılmıştır (meselâ bk. Buhârî, "Nikâh", 79, "Büyü", 40; Tirmizî, "Talâk", 12). Âyette bu fiilin müt'a nikâhı anlamında kullanıldığına dair bir delil bulunmadığı gibi bağlam dâimî evlilikle ilgili olduğundan bu çerçevedeki ilişkiye ait bir hükümden söz edildiği ve Kur'an'daki başka kullanımlar dikkate alındığında burada "ücûr" kelimesinin "mehirler" mânasında olduğu açıktır. Hz. Peygamber'in buna izin verdiği anlamına dayanak kılınan ifade ve tutumlar, tedricen konan diğer yasaklarda görüldüğü gibi kesin yasak öncesi dönemdeki aşamalar olarak değerlendirilmelidir; nitekim bu müsaadenin sefer halleri dışında hiç söz konusu edilmemesi (Tahâvî, III, 26; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, V, 137) ve genellikle müsaade rivayetlerinin, ardından yasaklandığı kaydı taşınması da İslâm'ın benimsediği aile anlayışı içinde müt'a evliliğinin normal karşılanmadığının açık bir işareti olarak görünmektedir. Esasen haram kılma anlamı içeren haberler mütevâtir düzeyinde olup farklı kanaat belirtmeye açık olan husus sadece yasaklama zamanıdır (İbn Rüşd, III, 97). Müt'a nikâhının yasaklığı hakkında "kıyamet gününe kadar" kaydını taşıyan

hadisin (İbn Mâce, "Nikâh", 44; Abdürrezâk es-San'ânî, VII, 504) gerek Mekke'nin fethine gerekse Vedâ haccına atıf yapan rivayetlerinin bulunmasına Kurtubî şöyle bir izah getirmektedir: Resûlullah'ın herkesin duyması ve artık kimsenin şüphede kalıp helâlik iddiasında bulunmaması için, ayrıca Mekke'de bu usulün yaygın olmasından dolayı Vedâ haccında bu yasaklık hükmünü tekraren zikretmiş olması muhtemeldir (*el-Câmi'*, V, 137). Rivayetlerdeki zaman kayıtlarıyla ilgili açıklamalar ne olursa olsun, müt'a İslâm'ın teşrî kıldığı bir hüküm olmadığından bu konuda yürürlükten kaldırma kavramını kullanmayı, yani bunun haramlığını teknik anlamda "nesih" terimiyle izah etmeyi gerektiren bir durum bulunmamaktadır. Bu arada bazı çağdaş Şii müelliflerinin, "Müt'a âyeti indikten sonra bunu nesheden bir şey inmedi, Resûlullah da vefatına kadar bunu yasaklamadı" anlamındaki hadisi (Müslim, "Hac", 172) müt'a nikâhının meşruiyetini ispat ve Ehl-i sünnet görüşünün çürütülmesi sadedinde delil göstermelerinin yanıltıcı bir tutum olduğuna işaret edilmesi yararlı olur; zira bu rivayette temettu' haccıyla ilgili olan Bakara sûresinin 196. âyetinden söz edilmektedir. Bazı Sünnî eserlerinde görüldüğü üzere İbn Abbas'tan yapılan bir nakilden de yararlanılarak müt'a müsaadesinin geçici olduğunu zaruret prensibiyle açıklamaya çalışmanın metodik açıdan taşıdığı sakıncaya da dikkat edilmelidir (Hat-tâbî, III, 163-164; M. Ebû Zehre, s. 83-84). Resûl-i Ekrem'in vefatından Hz. Ömer'in konuya ilişkin uyarısına kadarki dönemde müt'a uygulamasının sınırlı biçimde devam ettiğine dair haberler ve Hz. Ömer'in tepkisine yol açan olaylara gelince, bunlar o sıralarda bu hususta kesin yasak bulunduğu bilgisinin yeterince yaygınlaşmamış olduğunu düşündürmektedir. Birçok dinî hükümden benzeri durumlara karşılaşılmaması bu kanaati pekiştirdiği gibi bazı kimselerin yasağı bilmesine rağmen açıktan veya gizlice eski âdeti sürdürme eğilimi göstermiş olmaları da ihtimal dışı değildir. Uzlaştırıcı bir yorum yapmaya çalışan Şii müellifi Kâşifülgitâ'nın da belirttiği gibi dinin aslına uygun olarak korunması hususundaki titizliği herkesçe bilinen Hz. Ömer'in Resûlullah'ın helâl kıldığını haram, haram kıldığını helâl hale getirmeye yönelmesi asla düşünülemezine göre (*Aşlü's-Şi'a ve usûlühâ*, s. 204-205) onun müt'a nikâhı konusundaki tavrının emin olduğu bir hükümün tatbikinde kararlılık gösterme şeklinde değerlendirilmesi uygun olur. Yine aynı müellifin, Hz. Ömer'in dönemin şartları ve karşılaştığı olaylar muvacehesinde

kendi kanaatine göre faydalı bulunduğu için dinî değil idarî nitelikli bir yasaklama kararı verdiği, bunda sert mizacının da etkili olduğu yönündeki yorumu temettu' haccı bakımından büyük ölçüde mâkul bir açıklama sayılabilir. Nitekim konuyla ilgili rivayetlerden halifenin temettu' haccı uygulamalarının ortaya çıkardığı bazı olumsuz durumlardan etkilendiğini ve umrenin hac ayları dışında yapılmasından daha fazla fayda umduğunu göstermektedir (Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, II, 383-384; Muhammed Biltâcî, s. 289-292). Fakat Hz. Ömer'in sözü edilen müdahalesi hem müt'a nikâhı hem temettu' haccıyla ilgili olduğu halde sahâbeden ve Ehl-i sünnet'ten pek çok âlimin sözleri ve uygulamaları ile sadece hac konusunda ondan farklı düşüncüklerini ortaya koymaları halifenin ihtidadi-nâ katılmadıklarında ona karşı çıktıklarını veya belirli gerekçelere bağlı olarak aldığı karara şartlar değişince artık uymaz olduklarını gösterdiği kadar müt'a nikâhı hakkındaki tepkisinin haklılığını da teyit eder niteliktedir. Bu durum ve konuyla ilgili diğer deliller, özellikle Hz. Ali'nin hilâfeti sırasında farklı bir tavır ve uygulamaya rastlanmadığı göz önünde bulundurulduğunda adı geçen müellifin Hz. Ömer'in müt'a nikâhı konusundaki müdahalesinin dinî değil idarî nitelikli olduğu yorumunu isabetli saymak mümkün değildir. Esasen Ca'ferîler, Mekke dışından gelenler bakımından temettu' haccını seçme zorunluluğunu mezhebin temel hükümleri arasına yerleştirmek suretiyle Hz. Ömer'in bu iki tasarrufuna tepki göstermede tutarlı bir duruş sergilemiş olsalar da bu çevreye ait kaynaklar dikkatli bir okumaya tâbi tutulduğunda mahiyeti ve sonuçları itibarıyla müt'a evliliğinin "iyi ve tavsiye edilir" görülmediği, özellikle kadının ailesini toplum önünde utanılacak bir duruma düşüreceği kabul edildiği halde buna sünnetin ihya edilmesi işlevi yüklenip meşruiyetinin mezhebin simgesi haline getirildiği, bu tutucu tavır sebebiyle teorik temellerinin ve tabikatının sürekli biçimde zinde tutulmaya çalışıldığı sonucuna varılabilmektedir (krş. Küleynî, V, 452-453, 462-463; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Tehzîbü'l-aḥkâm*, VII, 251-253; Hür el-Âmilî, XIV, 443, 444, 457-460; Mirza Hüseyin en-Nûrî et-Tabersî, XIV, 455-456; Muhammed Hüseyin Kâşifülgitâ, s. 203). Ca'feriyye dışındaki Şiiler dahil olmak üzere bütün İslâm mezheplerince haram sayılan, hatta İran dışındaki Ca'ferîler'ce câiz olduğuna inanılmakla birlikte uygulamasına genellikle sıcak bakılmayan geçici evliliği (Lübnan, Irak, Suriye Şiâsî'nin ve Lübnan Ca'ferî şer'î mahkemelerinin bu

MÜT'A

yöndeki tavrı için bk. M. Cevâd Mağniyye, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-hamse*, s. 367) mezhebî kaygılar uğruna İslâm'ın teşri kıldığı bir hüküm gibi takdim ederek yapılan, bilhassa gençlerin cinsel kaynaklı psikolojik bunalmalarının tedavisi ve bununla irtibatlı toplumsal sorunların çözümü kavuşturulması için en iyi yöntem olduğu propagandasının değişik İslâm ülkelerinde ve Batı'da yaşayan müslümanlar arasında bir ölçüde etkili olduğu görülmüş de bu konudaki tatbikatın ortaya çıkarıldığı olumsuz tablo müt'a meselesinin istismara çok elverişli ve başlangıçtan beri müslümanların büyük çoğunluğunca benimsenen anlayışın Kur'an ve Sünnet'in ruhuna uygun olduğunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehzibü'l-luğa, "mt'a" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "mt'a" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "mt'a" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "mt'a" md.; *el-Muvaṭṭaʿ*, "Nikâh", 41-42; *Müsned*, I, 49, 79; III, 404-405; IV, 55; Dârimî, "Edâhi", 21, "Nikâh", 16; Buhârî, "Hac", 34, 102, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 6, "Nikâh", 31, 36, 79, "Meğâzi", 38, "Zebâ'ih ve's-şayd", 28, "Büyü", 40; Müslim, "Hac", 145, 161, 172, "Nikâh", 11-32, "Şayd ve'z-zebâ'ih", 22; İbn Mâce, "Menâsik", 41, "Nikâh", 44, 50, "Talak", 17; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 13, "Talak", 9, 33; Tirmizî, "Talak", 12, "Nikâh", 29, "Et'ime", 6; Nesâî, "Nikâh", 71, "Şayd ve'z-zebâ'ih", 31; Zeyd b. Ali, *el-Müsned*, Beyrut 1401/1981, s. 271-272; Şâfiî, *el-Üm*, VII, 161; Vâkıdî, *el-Megâzi*, II, 865; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, VII, 496-506; Taberî, *Cami'u'l-beyân* (Şâkir), VIII, 175-179; a.m.f., *Târîh*, Beyrut 1407/1987, II, 214, 215; a.m.f., *The History of al-Tabari* (trc. Ismail K. Poonawala), New York 1990, IX, 137, 138; Külüynî, *el-Üşul mine'l-Kâfi* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1401, IV, 291-294; V, 448-467; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, III, 24-27; Nu'mân b. Muhammed, *De'â'imü'l-İslâm* (nşr. Âsâf b. Ali Asgar Feyzî), Kahire 1379/1960, II, 226-227; İbn Bâbeveyh, *Men lâ yaḥḍuruhu'l-fakih* (nşr. Ali el-Âhundî), Tahrân 1390, III, 291-298, 339; Hatâbî, *Me'âlimü's-Sünen* (nşr. Abdüsselâm Abdüş-şâfi Muhammed), Beyrut 1411/1991, III, 163-164; Mâveridî, *el-Hâvî'l-kebir* (nşr. Ali M. Muavvez - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1414/1994, IX, 328-332; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, IX, 519-520; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübürâ*, Haydarâbâd 1353, VII, 200-207; Ebû Cafer et-Tûsî, *en-Nihâye fi mücerredü'l-fıkh ve'l-fetâvâ*, Beyrut 1400/1980, s. 489-493; a.m.f., *Tehzibü'l-laḥkâm* (nşr. Ali el-Âhundî), Tahrân, ts., VII, 249-271; a.m.f., *el-Mebsûṭ fi fıkhî'l-İlmâmiyye* (nşr. M. el-Bâkır el-Bebhûdî), Tahrân 1388, I, 306-307; IV, 242, 246; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muḥarrevü'l-vecciz* (nşr. Abdüsselâm Abdüş-şâfi Muhammed), Beyrut 1413/1993, II, 36-37; Kâsânî, *Bedâ'i'*, II, 272-274; İbn Rûsd, *Bidâyetü'l-müctehid* (nşr. Abdülmecid Tu'me el-Halebî), Beyrut 1418/1997, III, 97-98; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni*, Riyad, ts. (Mektebetü'r-Riyâdi'l-hadîse), VI, 644-645; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'* (nşr. M. İbrâhim el-Hifnâvî - Mahmûd Hâmid Osman), Kahire 1416/1996, II, 382-389; III, 195-202; V, 135-141; Muhakkık el-

Hilîfî, *Şerâ'u'l-İslâm fi mesâ'ili'l-helâl ve'l-harâm* (nşr. Abdülhüseyn M. Ali), Beyrut 1403/1983, I, 274, 302-307; Şehâbeddin el-Karâfî, *ez-Zahire* (nşr. Muhammed Bû Hubze), Beyrut 1994, IV, 404-405; Osman b. Ali ez-Zeylâi, *Tebyinü'l-ha-kâ'ik*, Bulak 1313, II, 44-51, 115, 140-145; İbn-ü'l-Hümâm, *Fetḫü'l-kadir*, III, 149-152; Buhûfî, *Keşşâf-ül-kunâc*, V, 96-97; Hür el-Âmiilî, *Vesâ'til-ü's-Sif'a* (nşr. Muhammed er-Râzi), Beyrut 1412/1991, XIV, 57, 58, 436-496; Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, *Şerḫu'z-Zürkânî*, [baskı yeri yok] 1413/1992, III, 34-38; İmâdî, *el-Lum'a fi tah-rimi nikâhi'l-müt'a* (nşr. Cemâl Abdülganî Mü-dağmiş), Amman, ts. (Dârü'l-yâkût); Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâligâ*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), II, 128-129, 135; Mirza Hüseyin en-Nürî et-Tabersî, *Müstedrekü'l-vesâ'il*, Beyrut 1411/1991, XIV, 447-486; A. M. Amirian, *Le mariage en droit irainien et musulman comparé avec le droit français*, Paris 1938; Bilmen, *Kamus*², II, 142-144; M. Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîrüt-Tahrîr ve't-tenvîr*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü't-Tüniyye li'n-neşr), V, 9-11; Cevâd Ali, *el-Mu-faşşal*, V, 536-537; M. Ebû Zehre, *Muḥâdarât fi 'aḳdî'z-zevâc ve şârihi*, Kahire 1391/1971, s. 82-87, 263-267; M. Hüseyin Tabâtabâi, *el-Mizân*, Beyrut 1393-94/1973-74, II, 244-245; IV, 289-310; M. Cevâd Mağniyye, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-hamse*, [baskı yeri yok] 1402/1982, s. 366-367; a.m.f., *Fıkhü'l-İlmâm Cafer eş-Şâdik*, Beyrut 1404/1984, II, 162-167; V, 246-256; Humeynî, *Tahrîr-ü'l-vesîle*, Tahrân 1403/1983, II, 259-262; Mustafa Zeyd, *en-Nesh' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mansûre 1408/1987, II, 698-699; Sâih Ali Hüseyin, *el-Aşl fi'l-eşyâ'...? Ve lâkinne'l-müt'a harâm!!*, Dimâşk -Beyrut 1408/1988; Zekiyüddin Şa'bân, *el-Aḥkâmü's-şer'îyye li'l-aḥvâlî's-şahşiyye*, Bingazi 1989, s. 289-291; Muhammed Mâlullah, *eş-Şif'a ve'l-müt'a*, [baskı yeri yok] 1409 (Mektebetü İbn Teymiyye); Abdüsselâm et-Termânîni, *ez-Zevâc 'inde'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Halep 1409/1989, s. 15-58; Muhammed Hüseyin Kâşifülgitâ, *Aşl-ü's-Şif'a ve usûlü-hâ*, Beyrut 1410/1990, s. 196-216; Abu'l-Qasim Gourji, *Temporary Marriage (mut'a) in Islamic Law* (trc. Sachico Murata), Qum 1991; Argun Kâteli, *Evliliğin Hukuki Niteliği ve Evlilik Dışı Beraberlikler*, İstanbul 1991; Ebül-Kâsim Hûfî, *Min-hâcü's-şâliḥin: el-Mu'âmelât*, Beyrut, ts. (Dârü'z-Zehrâ), II, 301-304; Abdülkadir Şener, "Şiilğe Göre Furu'ü'd-dîn (Ahval-i Şahsiye)", *Millîterarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 451-463; A. Gribetz, *Strange Bed-fellows: Mut'at al-nisâ' and Mut'at al-hajj*, Berlin 1994; Adaleat Çakır, *Mut'a Nikahının Tarihi Gelişmesi ve İslâm Hukukundaki Yeri* (yüksek lisans tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; P. I. Nielson, *The Origin of Mut'ah (Temporary Marriage) in Early Islam* (doktora tezi, 1995), The University of Utah; *el-Müt'a ve meşrû'yyetühâ fi'l-İslâm*, Beyrut 1415/1995; Şehlâ Hâiri, *el-Müt'a ez-zevâc-ül-mü'ekkat 'inde's-Şif'a*, *hâletü İrân 1978-1982* (trc. Fâdi Hammûd), Beyrut 1995; Ziba Mir-Hosseini, *Marriage on Trial: A Study of Family Law*, London -New York 2000, s. 152-153, 161-190; Abdülhüseyn el-Müsevî, *Lillâh şümme li't-târîh*, Dârülbeyzâ, ts. (Dârü'l-hidâye); Mahmûd Fawzi, *az-Zawaj al-urfi az-Zawaj al-sirri*, Giza 2000; Fâris Muhammed İmrân, *ez-Zevâc-ül-urfi ve şueruhrâ li'z-zevâc gayri'r-resmi*, İskenderiye 2001; Muhammed Biltâcî, *Men-hecü 'Ömer b. el-Hatâib*, Kahire 1423/2002, s. 249-258, 289-292; Sâlih el-Verdânî, *Zevâc-ül-*

müt'a helâl 'inde Ehli's-sünne, Kahire 1417/1997; Zübeyr Dehân Ebü Süleyman, *Zevâc-ül-müt'a fi'l-fıkhî's-Şif'i-İlmâmi*, Rabat 1424/2003; Yûsuf Câbir el-Muhammedî, *Tahrîm-ül-müt'a fi'l-Kitâb ve's-Sünne*, [baskı yeri ve tarihi yok]; Hüseyin Yûsuf Mekrî el-Âmiilî, *el-Müt'a fi'l-İslâm: Dirâsât ḥavle meşrû'yyetühâ ve be-kâ'ihâ*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-Endelüs); Muhammed el-Hâmid, *Nikâhu'l-müt'a harâm fi'l-İslâm*, [baskı yeri ve tarihi yok]; Tevfik el-Fekiki, *el-Müt'a ve eşeruhâ fi'l-İslâhî'l-ictimâ'i*, Kahire, ts.; M. Şemseddin [Günaltay], "Kableli İslâm Arap-larda İctimâi Aile", *DİFM*, I/4 (1926), s. 74-104; Süleyman Ateş, "Kur'an-ı Kerim'de Evlenme ve Boşanma ile İlgili Âyetlerin Tefsiri", *AÜİFD*, XXIII (1978), s. 221-286; İbrahim Kâfi Dönmez, "el-'Urf fi'l-fıkhî'l-İslâmi", *Mecelletü Mecma'ül-fıkhî'l-İslâmî*, V/4, Cidde 1988, s. 3267-3369; Yavuz Ünal, "Hadis Verilerine Göre Mut'a Nikahı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, Samsun 1993, s. 155-179; H. Mehmet Soysaldı, "Nisâ Suresi 24. Âyeti Işığında Mut'a Nikahı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Elazığ 1997, s. 165-184; Fakkî Köse, "Hanefî Fakihî Hâmid el-İmâdî'nin 'Lum'a fi Ahvâl-i-mut'a' Risâlesinin Tahkiki Neşri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, Konya 2003, s. 227-260; J. A. Macculloch, "Concubinage", *ERE*, III, 809-817; *Mv.F*, XIV, 6-14; XXXVI, 93-96; XLI, 325-343; W. Heffening, "Müt'a", *İA*, VIII, 848-851; a.m.f., *El²* (İng.), VII, 757-759.

İBRAHİM KÂFİ DÖNMEZ

MÜTÂBAAT

(المتابعة)

Ferd veya garib olduğu sanılan bir hadisin başka isnadlarla nakledildiğinin ortaya çıkması anlamında hadis terimi.

Sözlükte "peşinden gitmek, uymak, takip etmek" anlamındaki *teba'* kökünden türeyen *mütâbaat* kelimesi terim olarak "ferd veya garib olduğu sanılan bir hadisin râvisine, hadisi tahrir edilmeye elverişli başka bir râvi tarafından muvafakat edilmiş ve hadisin aynı şeyhten yahut senedin daha üst kısmında yer alan başka bir râvisinden benzer ifadelerle nakledilmesi" demektir. Hadisin başka tariklerden gelen bir rivayetinin bulunup bulunmadığını araştırma işine de "i'tibar" denilmektedir. Araştırma sonucunda başka tarikten gelen bir veya birden çok rivayet bulunmuşsa bu durumda ferd yahut garib hadis için *mütâba'aleyh*, teferrüd eden râviye *mütâba'*, başka tariklerden geldiği görülen hadis ve onun râvisi için de *mütâbi* (*tâbi*) terimleri kullanılır. Bir kusuru bulunan haberin bu kusurunu gideren başka habere *âdid* da denir. *Mütâbi* ve *tâbi* kelimeleri hem râvinin hem hadisin sıfatlarıdır.